

FEJLŐDÉSI SZAKASZOK KÖLCSEY VILÁGSZEMLÉLETÉBEN ÉS KÖLTÉSZETFELFOGÁSÁBAN

A mélyen gondolkodót nem pálfordulások, hanem a kezdettől meglevő feltételezések mindig újabb átgondolásai jellemzik. Kevés írónk akad, kiről olyan lényegbevágó jellemzést lehet adni ezzel a megállapítással, mint Kölcseyről. Gondolatkörének nem annyira kitágítására, mint inkább elmélyítésére törekedett. Rendkívül szerves fejlődését itt csak eszmerendszere egyik összetevőjével: világszemléletének és költészetfogásának kapcsolatával szemlélhetjük. E részalkotót az értekező művek alapján próbáljuk jellemezni, s csak a végkövetkeztetés előtt szembesítjük a költői gyakorlattal.

I. Az értekező próza

A tudományos vizsgálat megköveteli az elvonatkoztatást. Ez magyarázza, hogy Kölcsey gondolatrendszerének szerves egészet képező fejlődésén belül négy szakaszt különböztetünk meg.

1. A tízes évek bírálati; klasszicista fenntartások a szerves forma romantikus eszményével szemben

Közismert tény, hogy mennyi a keletkezésük idején eredeti s ma helytállóak, sőt alapvetőnek nevezhető megállapítást lehet találni azokban a bírálatokban, melyeket Kölcsey Csokonai, Kis János és Berzsenyi költészetéről írt. A Csokonai-tanulmányban például Kölcsey biztos ítélettel helyezi Kisfaludy Sándor *Regéit* messze a *Himfy szerelmei* alá. Berzsenyi életművének a jellemzése is sokban találó: kemény bírálója észreveszi költészetének az egykorú magyar versírásban kivételes eredetiségét, kiemelve, hogy „ő sohasem a tárgytól veszen lelkesedést, hanem önmagától, önmagából ömlik ki minden szó, minden gondolat”. Az értékelő kifogástalan izléssel válogat a mérlegre tett életműből: többnyire azokat a verseket említi, melyek ma is Berzsenyi legjobb műveinek számítanak. Az is indokolt, hogy Kölcsey bosszantónak találja Berzsenyi önisméltéseit: „A könnyűség hamar szül gondatlanságot, a nagy erő durvaságot, a fenség dagályt.”

Másrészt viszont az is igaz, hogy a bírálatok néhány megállapítását csak irodalomtörténeti magyarázattal lehet értékelni. Íme egy példa: „a Lilla úgy nem éri fel a Himfyt, mint a messzeről csillámló tűzijátéknak fénye a volkánét; ... az érzés és kultúra tekintetében ötlet Daykához tennünk nem lehet; ... az ódában Virág úgy áll neki ellenében, mint egy Jupiter Olympus a bámuló előtti”. Kétségtelen, hogy Kisfaludy Sándor túl- és Csokonai leértékelését a fejlődéstörténet magyarázza: Kölcsey a későbbi stílust helyezi a korábbi fölé, „a korszerűvel szorítja háttérbe a korszerűtlen Csokonait”.¹

¹ SZAUDER József: *Az estve és Az álom*. Bp. 1970. 73.

Ismeretes, hogy első kollégista éveiben Kőlcsey még fenntartás nélkül lelkesedett Csokonaiért. Véleménye akkor módosulhatott, mikor 1808-tól levelezni kezdett Kazinczyval. Korai verseit a széphalmi mester hatására semmisítette meg, még 1810 előtt.² Ami fennmaradt belőlük, az Csokonai erős ösztönzését mutatja: az 1808-ban írt *A képzelethez* és *A nyugalomhoz* például Csokonai nyolc évvel korábbi, *A magánosság*hoz című ódájának utánérzése. 1813-ban már lényegében más nyelvbe fordítja át Csokonai néhány dalát. Egy évvel később ezeknek az átdolgozásoknak elvi tanulságait összegezi. Csokonai és Kisfaludy összehasonlításakor Kőlcsey saját fejlődése érdekében igyekszik eltávolítani magától annak a nyelvét, aki őt közvetlenül megelőzte a fejlődésben. Emellett a szöveg egy sokkal általánosabb, nem kizárólag irodalmi jellegű támadást is tartalmaz a Debrecennel és a tiszántúli református egyházzal jelképezett provincializmus ellen.

Más a helyzet a Csokonai—Virág összevetéssel. Értéktételét itt nem indokolja a fejlődés iránya, hiszen Virág szókincsét, verselését, mondatfűzését és világképét egyaránt korábbi típusúnak kell itélnünk a Csokonaiénál. Az ehhez hasonló részlet-ellentmondások a másik két bírálatból sem hiányoznak teljesen. Előfordul, hogy Kőlcsey szavakat, egyes kifejezéseket kárhoztat a bírált versekben: Kis János kötetét mérlegelve „múlhatatlan kötelességének ismeri, hogy azon szólásokat . . . kimutassa, melyek őtet megbotránkoztaták”, Berzsenyivel szemben pedig így érvel: „Értetni kell a poetának, hogy vagynak szavak és szólások, melyekkel kivált a poesis fentebb nemeiben élnie nem lehet.” Berzsenyi egyik kevésbé jellemző költeményét, *A remetét*, azért tartja elhibázottnak, mert lírai mértékben (aszklepiadeszi versekben) készült, s nem veszi tekintetbe, hogy e látszólag elbeszélő költemény *lényegében* lírizált mű. Ezek a megállapítások nincsenek teljesen összhangban a bírálatok egészének kontextusával, még némi párhuzamosságot mutatnak a klasszicista poétika tétéleivel, melyek szerint mindig a külső forma határozza meg a tartalmat; minden műfajhoz eleve meghatározott magasságú hangnem, azaz dikció tartozik, melynek a helyes szóválogatás a lényege; a versek nyelvét nem saját belső logikájuk, hanem külső, előre megszabott norma szerint kell mérlegelni. Még a klasszicista szabályrendszer távoli hatása érezhető abban, hogy a bíráló Kis Jánosnál kevesebb elvetendő szót talál, s Berzsenyit azért rója meg, mert — a már meglevő jelentésterületet tisztító klasszicistákkal szemben — bővíti költői nyelvünk jelentésterületét, szokatlan nyelvi elemeket, kevert, tisztátlan dikciót használ, nem korábban megszabott törvények alapján válogat a nyelvből. A Berzsenyi-kritika egyes mondatai még tükrözik, hogy Kőlcsey ifjúkorában Boileau-tól, Voltaire-től és Fontenelle-től tanulta a bírálat szempontjait,³ a XIV. és XV. Lajos korabeli francia írókat, Racine-t, Pope-ot és Swiftet tartotta kedvenc olvasmányainak, Schiller híres szembeállítására célozva, a naiv költészetet, Homéroszt magasan a modern érzelmesség fölé helyezte, s a német romantikában pusztá hanyatlást látott Goethehez képest.⁴ Klasszicista értelemben vett iskola szócsövének s nem romantikus mozgalom viszonylag független tagjának tüntette fel magát; az irodalmat a „kultiváltak” saját ügyének tartotta; a nyelvről nem úgy írt, mint egyenrangú változatok halmazáról, hanem mint egy eszményi norma és provincializmusok kibékíthetetlen ellentétéről; s egyes műfajokat (például a naplót) eleve kiutasított a szépirodalom köréből.⁵

A három szóban forgó Kőlcsey-bírálat néhány még klasszicista eredetű állítását a sajátos kelet-európai fejlődés magyarázza: nálunk a klasszicizmus igen későn, alig egy-két évtizeddel a romantika előtt bontakozott ki. Míg Franciaországban vagy Angliában a fentebb stíl a stílusválasztó klasszicista, a nyelv megújítása pedig a stíluskeverő romantikus áramlat jel-

² L. Szemere Pálhoz 1833. március 20-án írt levelét.

³ Kazinczyhoz 1809. V. 9; 1811. IV. 23; Kállay Ferenchez 1815. V. 30; Kazinczyhoz 1815. X. 16; Szemere Pálhoz 1833. III. 20.

⁴ Szemere Pálhoz 1833. III. 20; Kazinczyhoz 1808. VIII. 31; 1815. IV. 8; Szemere Pálhoz 1813. VI. 25; 1813. XI. 14.

⁵ Kazinczyhoz 1814. XII. 22; 1815. VII. 5.

lemzője volt, addig a mi nyelvújításunknak egyik sajátossága az, hogy egyidejű a fentebb stíl kultuszával. Magyarországon klasszicista költészetről annak megközelíthetően tiszta formájában aligha lehet beszélni, s a klasszicista kritikai elvek helyenkénti alkalmazásában Kőlcseynek Kazinczy Kisfaludy-bírálatát leszámítva aligha van számottevő előzménye. Az a tény, hogy Kőlcsey bírátaiban ragaszkodott a klasszicizmus által megkövetelt fogalmi tisztázottsághoz, a fejlődés dialektikája következtében a romantika után kialakult irodalomtudomány elődjévé teszi őt, szemben a metaforákhoz folyamodó, benyomásterű romantikus bírálatokkal. Berzsényi életművének gyengébb felére — így például a szerelmes versekre — tökéletesen illik az, amit bírálója az ő fejlődéstörténetileg egyszerre korábbi és későbbi szempontja alapján a nyelvi konkrétság viszonylagos hiányáról mond. A Berzsényit elmarasztaló többi megállapításból pedig éppúgy ki lehet érezni a feszültséget a normák és az elemzés tárgya között, mint a legnagyobb klasszicista bírálónak, Samuel Johnsonnak a reneszánsz, barokk és a klasszicizmustól fokozatosan eltávolodó költőkről írt eszmefuttatásaiból, s ez a feszültség is azt bizonyítja, hogy Kőlcsey nem maradt érzéketlen Berzsényi költői értékei iránt.

Ugyanakkor nem tagadható, hogy Kőlcsey néhány mondatát az utókor úgy értelmezte félre, hogy közben ártott Berzsényi helyes esztétikai megítélésének. Értékítélete befolyásolta az ifjú Toldyt, *Handbuch der ungrischen Poesie* (1828) című munkája írásakor, s Erdélyi János — ki azt hangoztatta, hogy Berzsényiből „csak” a nyelv fogja érdekelni az utókort, mert, idegen volt a gondolatokban, de miénk a nyelvben” — Kőlcseynek arra a tételére támaszkodott, mely szerint Berzsényi verseiben „a stílus praedonderál . . . lélek s értelem nélkül”.⁶ Kazinczy Daykához, Virághoz, Kis Jánoshoz mérte, Kőlcsey már a verseskötet első olvasásakor messze Dayka alá helyezte, majd Virághoz hasonlított Berzsényit, s ez szolgált ürügyül a később tankönyvekben népszerűsített tévhitnek, mely szerint Berzsényi Virág követője. E legenda alaptalanságát legjobban az a hatalmas nyelvi eltérés bizonyítja, mely a századforduló metaforában és hangnemből egyike legszegényebb, „egyoldalúan klasszicista”, „elvontan allegorizáló”, „diszkurzív logikai menetű” verseket író, „jó kismesterét”⁷ Vörösmarty előtti költészetünk legnagyobb metafora-teremtőjétől, a mondatlejtés nagy művészetétől elválasztja — pedig ketjük dikciójának különbségét maga Virág is tudta, feltehetően ezért érezte idegennek magától Berzsényi költészetét. Tény, hogy Kőlcsey később sem változtatott véleményén, pedig akkor már jobban eltávolodott a klasszicista eszménytől. 1825-ben Dayka, Virág és Kis János fejlődéstörténetileg korábbi szakaszhoz tartozó költészetével együtt említette Berzsényi műveit (*Egyházi beszéd*); egy évvel később pedig, a Körner-bírálatban Berzsényivel Kis Jánost állította szembe, „kiben elég igazságszeretet s önértés vala, verseinek nem csupa komplementekből állott kritikáját kedvesen fogadni”. A niklai remete összeroppanásáról értesülvén, egyetlen megjegyzése az volt, hogy „az az ember, ki a kritika eránt így viseli magát, mit fogna még tenni, ha igazán megbántatnák?” „Nem hiszi-e, nem tudja-e Kczy, hogy Bnek Antirecensiójában hamis tudomány van?” — írta Berzsényi válaszána megjelenése után.⁸

Kőlcsey Berzsényiről adott jellemzésében nem utal a bírált életmű szerves egységére, arra a létértelmezésre, mely még a jelentéktelenebb versekben is megtalálható. Meglepő ez, ha arra gondolunk, mennyire közel áll e tekintetben a megbírált költészet a bírálóéhoz. A költő Kőlcseyre emlékezett az, hogy Berzsényi legtöbb művében két létállapotot állít szembe: jelent és múltat; álarcával, fátyollal, bábbal, piperével jelképezett látszatot, „tűnést”, „csalatást”, „külszint” és „labyrinth-hoz” hasonló rejtett lényegét, „essentiát”; a bezártsá-

⁶ ERDÉLYI János: „Berzsényi Dániel Összes művei” (Szépirodalmi Szemle 1847). Pályák és pálmák. Bp. 1886. 67–68; Kőlcsey Karinczyhoz 1813. IX. 15.

⁷ SZAUDEK: Az estve és Az álom. 81, 274, 281, 283.

⁸ Szemere Pálhoz 1822. IV. 6; 1827. II. 1.

got, az „egy kaptára vonó” előítéleteket, „hagymázokat” a repülés, a különbségek szabadságával, a gyermekkornak képzeletben és jelképekben gazdag világával; felébredést az álommal; mozgást nyugalommal; a nemzeti bélyeg lassú halálát az emberiség polgári haladásával — jelenléteket a hiánnyal, mindig a hiányról állítva, hogy megegyezik a valósággal, a lényeggel.

„Akit lelked epedve kér,
Attól messze szakaszt, hogy soha el ne érj:
A kit félve kerülsz, utálsz,
Annak jégkebelén hervad el életed.” (Chloe)

Kölcsey helyesen látta, hogy Berzsenyinek csak kisszámú önmagában teljes értékű alkotása van, de nem vett tudomást arról, hogy Berzsenyi — a romantika legnagyobbjaihoz hasonlóan — elsősorban nem egyedi verseket írt, hanem összefüggő, szerves egészet képező életművet hozott létre.

Röviddel a Csokonai hatása alatt írt versek megsemmisítése után, 1810-ben Kölcsey Pesten megmutatta Berzsenyinek legújabb — Kazinczy szellemében írt — költeményeit. Berzsenyi véleménye lesújtó volt, később is „nyekergőnek” nevezte e verseket. Élete végén írt bírázataiban viszont elfogultságtól mentesen dicsérte Kölcseynek azokat a verseit (például a *Zrinyi dalát*), melyek stílusa már romantikusabb.⁹ Közben a bírálat arra készítette Berzsenyit, hogy kísérletet tegyen saját költői gyakorlata elméleti igazolására, a vele szembeszegezett poétikától lényegében eltérő költészettan kifejtésére. A végső összegezés, a *Poétai harmonistika* csak 1833-ban jelent meg, de felfogásának körvonalai már a Kölcsey bírálatához fűzött *Észrevételek* első, 1818-ban keletkezett és csak töredékeiben fennmaradt változatában felismerhetők. E több szakaszban kidolgozott ellen-bírálatot 1825-ben kiadott végleges formájában a magyar romantika első költészettanának tekinthetjük, egyetértve Németh László állításával, ki szerint „Berzsenyi, az esztétikus, nem méltatlan a költőhöz”.¹⁰

Berzsenyi először is Kölcsey módszerét kifogásolja. A bíráló egyes kifejezéseket mérlegel, ahelyett hogy minden verset a maga teljességében venne szemügyre. Azt állítja, hogy a versek nyelve szép, de gondolatuk közhelyes. „S valjon öszvegyeztethető-e, hogy a poéta a poétai kitételekben gazdag, a poétai gondolatokban ellenben szegény legyen, holott ez a kettő egy?” — kérdezi Berzsenyi. Kazinczyt és Kölcseyt „külkriticusoknak nevezi”, mert a külső formát keresik, a versek belső „alkata és menetele” helyett. Kölcseyt a szövegösszefüggés elhanyagolása öntudatlan meghamisításra készíti: értelmetlenségért rója meg a „gigászi örök vár’ chaosza” kifejezést, holott a versben ez áll:

„Hol a gigászi Örök vár
S chaoszába elmerít,
Mint egy cseppet az óceán.
Mint egy sóhajtást az orkán.” (Életfilozófia)

Berzsenyi elmarasztalja a tanító célzatosságot, olyan költészetet sürget, melyben „mindenütt festve, nem pedig mondva van a gondolat”. Magyar nyelven elsőként fogalmazza meg a szerves formáról szóló tételt, melynek feltűnése egész Európában vizválasztóként a romantikus poétika kezdetét jelentette: „nem a tárgy csinálja a poétát, hanem a poéta csinálja a tárgyat . . . a gondolat nem egyéb mint poétai tárgy vagy holt anyag, s egyedül ennek kiképzése teszi a poésist”.

⁹ Berzsenyi Kazinczyhoz 1817. IX. 8; Kölcsey Szemere Pálhoz 1833. III. 20; Berzsenyi: *Auróra* 1831 (bírálat).

¹⁰ NÉMETH László: *Az én katedrám*. Bp. 1969. 322.

Berzsenyi már igen korán elutasította Kazinczy normatív nyelvszemléletét,¹¹ az *Észrevételek*ben pedig saját stílusát a történetiségre hivatkozva védte meg: „Így kell a romantikának egész stíljáról itélnünk, mert valamint változtak az ideák, a szerint kellett változni az egész költői szellemnek és nyelvnek; sőt így kell azoknak változniok minden eredeti költőnél, mert minden új világszemlélettel új ideáknak, új szellemnek és nyelvnek harmóniája születik, s ahol ez nem születik, ott eredeti sincs. Ugyan azért a költői nyelvet nem a Hellenicához, annyival inkább pedig nem a magunkéhoz méregetve kell megítélnünk, hanem leginkább az új s individuális szellem természete szerint.” Berzsenyi szemében a klasszicizáló Kazinczy „sanyarú bíró”, ki szűkíteni akarja a nyelv jelentésterületét, holott éppen az ellenkezőre, új metaforák teremtésére van szükség; költői nyelvünk „oly szűk, hogy csaknem minden iparkodásunkat annak bővítésére kell fordítanunk”.¹²

A Berzsenyi-kritika írója a költői nyelv körén belül is világosan elhatárolható területekként fogta fel a dikciónak az egyes műfajokhoz tartozó, különböző magasságú változatait, s később is hitte a műfajok szétválaszthatóságát.¹³ Vele szemben Berzsenyi tagadta, hogy minden egyes műfajnak saját szókinése van, egyetemes költői nyelvet tételezett fel, mert voltaképpen csak a líra műneme érdekelte, azon belül pedig nem tett megkülönböztetést. Kőlcsey egyik vádjára azt felelte, hogy a kifogásolt szavak „épen úgy bele illenek az ódába, mint akármely versbe”. Líráközpontú szemléletének a korszerűsége különösen akkor válik szembeötlővé, ha emlékeztetünk arra, hogy még a Kőlcsey után fellépő nemzedék vezető kritikussai, Toldy és Bajza sem a lírával foglalkoztak nagyhatású műveikben, az *Aesthetikai levelek*ben és *Az epigramma teóriájában*.

Berzsenyi és Kőlcsey vitájának megítélésekor mindazonáltal nem szabad azt szem elől tévesztenünk, hogy mindkettejük írásaiban örökölt gondolatok korszerű felismerésekkel keverednek. Berzsenyi a romantikus líra néhány alapkövetelményének megfogalmazásával lépett előbbre Kőlcseynél. Élete különböző szakjaiban tett kijelentései arra engednek következtetni, hogy Berzsenyi nem különösen érdeklődött a festészet iránt,¹⁴ a zene viszont szenvedélyesen érdekelte; Keszthelyre mindig a hangversenyek miatt látogatott el. A *Dukai Takács Judit*hoz (1815) címzett verses levél a zeneiség mellett már a jelképiséget is említi, s ez a kettő válik kulcsfogalommá a Kőlcsey bírálatára válaszoló *Észrevételek*ben és a *Poétai harmonistid*ban. A dagály vádjával az erőltetettséget állítja szembe, melyen elsősorban hangnemtörést ért, és meggyőzően tudja bemutatni, hogy Kőlcsey verseinek többségét valóban jellemzi ez a hiba. Végül kései ars poeticájában a romantikus lírának egy harmadik mozgatóerejét, a natura naturata helyébe lépő natura naturans elvét is megfogalmazza, azt követelve a költészettől, hogy

„Folytassa titkon a teremtés

Műve örök folyamatát gyönyörrel.” (*A poesis hajdan és most*)

A szerves forma gyakorlati megvalósítása és elméleti megfogalmazása az, amivel Berzsenyi meghaladta Kőlcseyt. Ellenbírálata néhány részletének kidolgozásakor ugyan merített ösztönzést Szemere Pál *Tudósítás a Tudományos Gyűjtemény dolgozó társainak egyesületéhez Kőlcsey könyvvizsgálata felől Berzsenyi verseihez* (1817) című értekezéséből, de a szerves formára vonatkozó megállapítása lényegében önálló, Magyarországon feltehetően a legkorábbi. Mivel ezt a tételt véljük a romantikus költészetszemlélet sarkkövének, Berzsenyi és Kőlcsey vitáját kivételnek tekintjük azzal az egyébként igaz állítással szemben, mely szerint „Kőlcsey mindig önnön ideáljaival, saját, személyes fejlődésébe felszívott, magáévá tett és egyéni fejlődésében meghaladott elvekkkel, tanulságokkal, ihletekkel számolt le”.¹⁵ Ebben a vitában Kőlcsey

¹¹ Berzsenyi Kazinczyhoz 1811. VI. 5.

¹² Berzsenyi Kazinczyhoz 1811. II. 15.

¹³ Kőlcsey Szemere Pálhoz 1823. IV. közepe; 1823. VI. 27.

¹⁴ Berzsenyi Kazinczyhoz 1812. VI. 12; Döbrenteihez 1825. VI. 30.

¹⁵ SZAUDER: A romantika útján. Bp. 1961. 197.

olyan előre mutató jelenséget is eltélt, mely Magyarországon Vörösmarty előtt Berzsenyi költészetének kizárólagos sajátossága volt. Berzsenyi viszont forma és tartalom, nyelv és gondolat azonosításával nemcsak Kölcseynél, hanem Erdélyinél is közelebb jutott a romantikus költészetfelfogáshoz, s e két bírálóval szemben nemcsak saját legjobb verseinek, hanem Vörösmarty költészetének is megteremtette az elméleti igazolását.

Mindez korántsem jelenti azt, hogy a vita során felmerült többi kérdésben is Berzsenyinek adunk igazat. Nemcsak azért, mert az idő igazolta Kölcsey néhány lényeges fenntartását a romantikával szemben. A két költő vitája egészét tekintve járult hozzá a magyar romantika kialakulásához. Igaz, a költői gyakorlatban Berzsenyi (elsősorban eredetibb képalkotása és anyagszerűbb nyelve révén) közelebb jutott a teljes értékű romantikus líra megteremtéséhez, s a bírálat arra készítette, hogy levonja költői gyakorlatából azokat az elméleti tanulságokat, melyek ösztönzést adhattak a magyar költészet továbbfejlődésének. Másrészt viszont a bíráló az egyhangúság elmarasztalásával, a sokféleség igényének hangoztatásával s főként a történeti szempont, a nemzeti hagyomány gondolatának felvetésével maga is előkészítette a romantikus költészet szemlélet kialakulását. S ami ennél is lényegesebb: Kölcsey — alighanem Kant első igazán értő olvasója Magyarországon — irodalmunkban döntő és új szempontot vetett fel, mikor a bölcséleti kultúrát kérte számon Berzsenyin.

A Berzsenyi-bírálat átmeneti jellegű: lezárja Kölcsey életművében belül a kialakulás időszakát, s előrevetíti a húszas évek történelembölcséleti ösztönzésű tanulmányait. Kölcsey fejlődésében mindvégig a folytonosságnak és a megszakitottságnak olyan aránya érvényesül, mely lehetővé teszi, hogy pályája egészét szerves folyamatnak tekintsük. Az első és a többi korszakot összehasonlítva, azt állíthatjuk, hogy kettős ez a folytonosság. Egyrészt abban nyilvánul meg, hogy a korai kiindulópontokból néhány továbbra is megőrződik — a miszticizmust például Kölcsey élete végéig lényegében éppúgy utasítja el, mint eleinte, a XVIII. század francia materialistáinak tanítványaként. Másrészt viszont az is erősíti világszemléletének és költészetfelfogásának a folytonosságát, hogy már első alkotókorszakában több olyan gondolatot elfogadott és továbbfejlesztett, mely nem összeegyeztethetetlen a romantikus költészetfelfogással. Így például már 1808-ban „az emberi szív érzékenységet”, „a gazdag képzelődést”, „a felhevült phantasiát”, „az indulatok legállhatatlanabbikát, s ingerlőbbikét” nevezte meg a költészet forrásául, s azt is feltételezte, „hogy eleitől fogva a poesis öszve volt kötve a musikával” — bár ez utóbbi gondolatot Berzsenyinél kevésbé fejtette ki, a képzelet munkáját pedig összeegyeztethetőnek tartotta az eszményítés lényegében klasszicista elvével. A tízes évek elejétől a géniust már nem védő szellemként fogta fel, mint a klasszicisták, hanem (Döbrentei hatására és Dombyhoz hasonlóan) felállította „az önerejével érvényesülő, eredeti s éppen a körülményekkel dacolva önmagát érvényesítő tehetőség tételét” — különösen az *Andalgások* (1811. szeptember) és *Géniusz száll . . .* (1812. szeptember) című versekben, valamint a Csokonai-bírálatban. A géniusz fogalmát azután később úgy értelmezte, hogy közben a nemzetjellem gondolatához közeledett, s az első változatban 1814—16 körül írt *Töredékek a vallásról* című értekezésében „az organikus fejlődés elvét tette magáévá — a revolúcióét, a forradalomét elutasította”.¹⁶ Kölcseynek tehát kétségkívül érdeme hogy már munkássága első szakaszában termékenyen előkészítette a magyar romantikát.

2. A húszas évek nagy tanulmányai: romantikus nemzetjelfogás

A húszas években a romantikus történelembölcsélet és nemzetkarakterológia segítségével Kölcsey a nemzet és/vagy emberiség dilemmáját éppen az ellenkező oldalról gondolja át, mint korábban. Kazinczy tanítványaként, a tízes évek elején még a vitágpolgárságnak majdnem teljesen következetes szószólója volt. „Ha lelkennek, minekelőtte Hadeszből felvezettet-

¹⁶ Kazinczyhoz 1815. V. 30; A poesisről 1808; SZAUDER: A romantika útján. 226, 215.

vén ide plántáltatott, választás lett volna engedve, bizonyosan nem választottam volna a hont, melyben születtem” — írta Szemerének, 1813. november 14-én. Két évtizeddel később pedig így emlékezett vissza erre az időszakra: „Volt idő (iskolai pályám vége s jurátusságom), midőn kozmopolitizmus fogott körül, s ez időben a magyar hazán nem függék melegen. Okának gondolom a német lágymeleg poézist, s azon lélekölő hidegséget, melyet a francia újabb filozófok mindenre, ami szent, fuvallottak — a *Système de la nature* s több.”¹⁷ A Csokonai-bírálatot még az a Kölcsény írta, aki a XVIII. század francia materialistáinak és a Sturm und Drang költőinek ígérteben élt, s Magyarországról ki akart vándorolni, azaz még nem nőtte ki világpolgárságát. Különösen érezhető ez abban a részben, ahol Földi ellen intéz támadást, kit míveletlen izlésűnek tart annak alapján, hogy a debreceni orvos-költő úgy véli: „A köznépe az igaz magyarság, az idegennel nem egyveleges magyarság.”

Kazinczy világpolgár felfogásával szemben csak igen lassan bontakozott ki Kölcsény önálló szemlélete. Legkorábbi nyomait alighanem 1815-ben lehet keresni, mikor egy izben a széphalmi mesternek írt levelében „a nyelv természetét” említi, miután Döbrenteiének bővebben megvilágította, mit is jelöl ezzel a szóval: „Kazinczyban sok a germanismus... Amit Kazinczy csinál, azt nem Báróczy csinálta legelőbb; hanem csinálták minden régiebb íróink, ... a nyelv maga határozza meg magát, s hogy ez a szó vagy szólásforma bevétessék, vagy ne? sem grammatika sem syntaxis nem határozzák meg; hanem valami más, amit nevezni nem lehet.”¹⁸ A fordításokat elmarasztaló, két évvel későbbi, Lasztócról Kazinczynak köldött levél¹⁹ még voltaképpen nem a lényegi eredetiség mellett tör lándzsát; még a klasszicista nyelv szemlélet, nyelv és gondolat merev szétválasztása tükröződik abban, ahogy a levélíró a fordítást a nem fordított szöveggel állítja szembe, s nem a nyelvtanilag önállótlant a sajátosság, különös szöveggel. Kölcsény csak a húszas évek közepén, a nemzetjellem fogalmának befogadó-jaként és továbbfejlesztőjeként kerül a romantika közelébe, mikor a nemzet lényegét keresi az „ősi nyelvben”, a „haza erkölcsiben és szokásaiban” és a belőle táplálkozó sajátosságok komikumában, felvetve a kérdést: az emberiség egyetemes fejlődése nem eredményezheti-e a nemzetjellemekben rejlő gazdagság eltűnését: „Most az angol Rómában, a római Párisban, francia Amerikában, amerikai magyar révparton; és a magyar az ég tudja hol? lakik. Most az újságszerkesztető a világ öt részének ír; az angol és francia románíró a világ öt részét sóhajtoztatja; s ugyan azért minden mindent magáénak nevezhet. Az emberek egy közös nagy hazában élnek; érzéseiket s gondolataikat nagy tömegekhez szoktatták; s lehet-e képzelní, hogy a parányi pontot, mit máskor hazának neveztek, szüntelen szemekben tartásák? S annyiaval inkább, hogy e parányi pontnak századok előtti állapotával tépelődjenek?”²⁰

A klasszicizáló Kazinczy világpolgár szemléletének romantikus ellentétzését Kölcsény legkövetkezetesebben a *Nemzeti hagyományokban* (1826) fejtette ki. „Egész nemzeteknek, szintűgy mint egyes embereknek megvannak az ő különböző koraik” — így szól a tanulmány alaptétele. Ez a gondolat az 1820–30-as évek fordulóján megjelent munkákban már sűrűn előfordul — Széchenyin kívül Csaplovics Jánostól és idősb Szász Károlytól vehetnénk jellemző idézeteket.²¹ Feltételezhető, hogy Kölcsény után elsőként Széchenyi írt kinyomtatott szövegben a nemzetek életkoráról, de ugyanő a naplójában már 1816-tól foglalkozott a témával,²²

¹⁷ Szemere Pálhoz 1833. IV. 12.

¹⁸ Kazinczyhoz 1815. V. 30; Döbrenteihez 1815. V. 3.

¹⁹ Kazinczyhoz 1817. VI. 12.

²⁰ Magyar játékszin 1827; A leányöröz 1827; Mohács 1826.

²¹ Csaplovics János (1780–1847) *Gemälde von Ungarn* (I–II. Pest 1829) című munkájának a *Hitelre* tett hatásáról l. ifj. IVÁNYI-GRÜNVALD Béla Bevezetését. Gróf Széchenyi István *Összes Munkái* II. Bp. 1930. 112–3. Id. Szász Károlyt a Nemzeti Társalkodó 1832. I. 3. sz.-ából BARLA Gyula idézi: Kemény Zsigmond több eszméi 1849 előtt. Bp. 1970. 24.

²² GERGELY András: Széchenyi eszmerendszerének kialakulása. Bp. 1972. 75, 78; Széchenyi: Lovakrúl. Pest 1828. 19.; Gróf Széchenyi István Naplói. SZIÓM X. 175–6. (1816. III.17.)

melynek eredetét a történészek Annaeus Florus császárkori történetíróig vezették vissza.²³ Kölcsey — öntudatlanul vagy tudatosan — akkor is Széchenyi nyomában jár, amikor azt állítja, hogy a kezdeti hőskor a nemzet történetének egészét meghatározza, ez az idős az teremti meg a nemzet jellemét, hagyományát.²⁴ A *Nemzeti hagyományok szerzőjének* érdeme a hagyomány irodalmi szemléletének kifejtésében van: „Ahol az ősi hagyomány vagy épen nincsen, vagy igen keskeny határookban áll, ott nemzeti poesis nem származhatik; az ott születendő énekes vagy saját (tisztulást és folyamatot nem található) lángjában süllyed el, vagy külföldi poesis világánál fog fátylát gyűjtani; s hangjai örökre idegenek lesznek hazájában.”

Kölcsey a fejlődésnek két típusát különbözteti meg. Görög típusúnak mondja azt a szerves, belülről kifelé irányuló fejlődést, mely a fa növekedésére emlékeztet. Ezzel a *lényegében* romantikus gondolattal olyan fejlődést állít szembe, melynek külső ösztönzés a kiindulópontja. Ilyen kívülről befelé ható mozgást lát a római, a középkori keresztény és a humanista reneszánsz kultúrában. Nyilvánvaló, hogy a görög—latin ókort példaként tisztelő klasszicizmus a fejlődésnek csak ezt a második típusát ismerte.

Melyik típushoz sorolható a magyarság fejlődése? Ez a kérdés áll a nemzetgondolkodó Kölcsey kínzó tüprengéseinek középpontjában. Ő az első azok sorában, kik múltunk elfogulatlan mérlegelésében nemzeti önismeretünk elengedhetetlen feltételét látták. Akkor, amikor irodalmunk nemzeti hagyományát próbálja megtalálni, a naiv eposzunkat kereső Arany elődje; az ő fejlődéstípusainak felszínesebb leszármazottja annak a Németh Lászlónak a tétele híg és mély magyarságról, ki őt nem sorolta a mély magyarok közé; de Kölcsey ösztönzésére még Babitsnak *Magyar irodalom* című, 1915 körül készült tanulmányában is ráismerhetünk, hol az egyes irodalmak egészénél a sajátos nemzeti jelleg, az egyes művek esetében viszont a más irodalmakkal közös érdek szerepel értékmérceként.

Vizsgálata során Kölcsey elmarasztaló végkövetkeztetésre jutott: szerinte kultúránknak s azon belül költészetünknek belső fejlődésre lett volna szüksége, de ez valamilyen okból nem tudott létrejönni, s így bele kell nyugodnunk, hogy mindig külső ösztönzésnek vagyunk kiszolgáltatva. A Széchenyiével némiképp rokon ez a végeredmény, de Széchenyi kevesebb történeti érzékkel válaszolt a feltett kérdésre, nemzeti hagyományunknak inkább csak a hiányát állapítva meg, nem véve számba a meglévő örökséget. Kölcseynél a borúlátó végkifejlet előtt akad egy megjegyzés, mely később Erdélyi, Petőfi és Arany, majd Vikár, Bartók és Kodály reményteljesebb válaszána sarkkővé vált; s ez az utalás pórdalainkra vonatkozik, melyeknek költői s zenei szemlélete egyaránt ismeretes volt Kölcsey számára.

Ez a pórdalainkra vonatkozó megállapítás döntően befolyásolta a néphagyomány történeti hitelének reformkori megítélését. Már Csokonai a múlt nemzeti emléket látta a néphagyományban, de ő még honfoglalás kori eredetet tulajdonított neki. Később, 1815-ben Jacoe Grimm is a korai középkor tükröződését kereste a magyar népköltészetben. Kölcsey viszont már kétféle módon értelmezi a népköltészetet: a ténylegesen fennmaradt magyar népdalokból a XVI—XVIII. század történetét olvassa ki, az egyetemes népköltészet legmagasabb szintjével azonosított homéroszi világba viszont az egységes nemzetnek, az egyformán szabad emberekből álló, szerves, osztály nélküli közösségnek az eszményét vetíti vissza — mint később az *Ősszel* (1850) költője. Erdélyi mindkét felfogást átveszi Kölcseytől, s így a magyar népiségnek kettős alapozást ad: egyrészt a néphagyomány romantikus átértelmezését, másrészt annak pozitivistá felmérését teszi magáévá.²⁵

²³ ANGYAL Dávid: Gróf Széchenyi István történeti eszméi. Bp. Sz. 1907. I. 161—77., 347—70., II. 56—94.

²⁴ SZIÓM X 629 (1819. V. 20—5.).

²⁵ Csokonai: Jegyzések és értelmezések az anákreoni dalokra. Összes művek. Bp. 1922. I/i. 199; HEINRICH Gusztáv: „Grimm J. levele”, EPhK 1898. 823—827; ERDÉLYI: A magyar népdalok (1847). Kisebb prózái. Sárospatak 1863. I. 52; Uő: A népköltészetéről (1842). Válogatott művei. Bp. 1961. 159.

Kölcsey gondolatmenetének kiindulópontja: a romantikus nemzetjellem fogalma a későbbiekben maradi szemléleteknek is ösztönzőjévé vált. Sőt, már Kölcseynél sem hiányzik belőle az ellentmondás: olykor a fiatalkori világpolgár szemlélet ellentézeiként, másik végletként hat, s némi párhuzamosságot mutat a csak részben pozitív nemesi nacionalizmussal: „külföldiség vadászásában fakad romlásunknak forrása! Soha még egy nemzet sem romlott el, mely hazája erkölcsait és szokásait híven megőrizte.” Különösen akkor világlik ki a megőrzés egyértelműen pozitív értékelésének végtelensége, ha összevetjük a nemzetjellem fogalmának egyik korai népszerűsítőjétől, Montesquieu-től vett idézettel, aki még tudatában volt a kizárólagos megőrzés beszűkítő hatásának: „Az oroszok még utazás céljából sem hagyhatják el a birodalmat, amelyben élnek. Mivel az ország törvényei elválasztották őket más nemzetektől, ősi szokásaikat akkora ragaszkodással őrizték meg, hogy nem is tudnak elképzelni más lehetséges szokásokat.”²⁶

Ugyanakkor feltehetően az organikus nemzetfelfogás vezette el Kölcseyt több olyan tétel felismeréséhez, mely a romantikus költészetszemlélet lényeges részeként irodalmunk továbbfejlesztésének mozgatójává vált. Egész ízlése átalakult: már nemcsak a francia klasszicizmust kárhóztatta a nyelv beszűkítése miatt, hanem az epigramma műfaját eleve alacsonyabbrendű esztétikai hatásúnak ítélte — még Goethe és Schiller életművére is kiterjesztve ezt az állítást.²⁷ Végül az is magyarázható a romantikus nemzetfelfogás hatásával, hogy Kölcsey a húszas évek végére a közösségi érdek, a kötelesség, a nemzeti megbízatás szerepét meghatározónak tartja önmaga²⁸ s általában a költő számára.

Mindez korántsem jelenti azt, hogy a húszas évekre szakadás állt be Kölcsey világszemléletében és költészetszemléletében. A folytonosság részint abban nyilvánul meg, hogy némely állásfoglalásában olykor még továbbra is kísértenek a klasszicizmus korának gondolatai. Különösen vonatkozik ez az álomról adott empirista és pragmatikus bírálatára. Az álmot többször is az utópiával azonosítja,²⁹ s végső soron negatív értékűnek mond „minden álmot, ami tettebe nem megy által”.³⁰ Kölcsey történeti helyzetének sajátosságát részben az adja meg, hogy egyszerre tekint vissza és előre: a francia felvilágosodás materialistáihoz és a romantika pozitivistá bírálóihoz, amikor az álomról és a vele társított metafizikáról azt állítja, hogy „jelentés nélküli képeket” rajzol.³¹ A romantikával szembeni távolság szorosan vett költészettani nézeteiben is tükröződik: a romantikusokkal — Berzsenyivel is — ellentétben a közönséget hozzáértőkre és „avatatlanokra” osztja, a klasszicista retorika szélesebb körű oktatását sürgeti, a komikumot az elmésség Voltaire-től származó meghatározásával hozza összefüggésbe, a gondolatok tisztasága és a naiv költészet mellett és a stílus dagályá, a szentimentális költészet és a műfajok keverése ellen emel szót; s korábbi gyakorlatához hasonlóan a húszas évek bírálatában is „individuális érzések” helyett „közönséges törvények”, kulcsfogalmak világos meghatározására törekszik.³²

Az, hogy Kölcsey útja a világszemlélet és a poétika terén egyaránt sokban eltért a romantikától, jól szemléltethető *Levelek a mesmerismusról* (1823) és *Az állati magnetismus nyomairól a régiségben* (1828) című tanulmányaival. Mindkettőben Friedrich (Franz Anton) Mesmer (1733—1815) német orvos elméletével foglalkozik, ki azt állította, hogy az egész világegyetem éternél finomabb fluidummal van betöltve, mely a testek egymásra tett hatásának át-

²⁶ Magyar játékszin 1827; Montesquieu: Perzsa levelek LI. levél.

²⁷ Döbrenteihez 1816. V. 11; Bártfay Lászlóhoz 1834. V. 20.

²⁸ Szemere Pálhoz 1827. VIII. 6; Bártfayhoz 1830. XII. 15.

²⁹ Az állati magnetismus nyomairól a régiségben 1818; Mohács 1826.

³⁰ Celesztina; Egyházi beszéd 1825.

³¹ Levelek a mesmerismusról 1823.

³² Berzsenyi: Észrevételek Kölcsey recenziójára 1825; Kölcsey: Kritika és antikritika 1826; Egyházi beszéd 1825; A leányörzö; Egyházi beszéd; Körner Zrinyijéről; Szemere Pálhoz 1823. IV. közepe és 1823. VI. 27; Jegyzetek a kritikáról és poesisról 1829.

vételére szolgál. Mesmer szerint ennek a fluidiumnak a mozgása révén befolyásolja az egyik test a másikat, s ez a hatás mágnességben vagy hipnózisban nyilvánul meg, melyek a zenei összhangzatra emlékeztető jelenségek. A mesmerizmus — több más irracionalista elemmel kevert, féltudományos, félesztétikai tanításhoz hasonlóan — a mechanikus materializmusra hozott ellenhatást és elősegítette a romantika kibontakozását. A Sturm und Drang idején tért hódító vitalizmus sokat köszönhet neki, Goethe az élet ősi mozgatóját, „Urphänoment”, Novalis egyetemes lételemet látott a mágnességben, mely a tükörképhez hasonlóan azt mutatja, hogy az azonos pólusok taszítják, az ellentétesek vonzzák egymást. A Naprendszer és az összhangzattan Keplertől származó analógiájának felelevenítésével Mesmer a romantika korát előzte meg: Beethoven ezt az analógiát használta szerkesztő elvként kései műveiben — így a *Diabelli-változatokban* (1822, op. 120.) —; Hegel *Enciklopédiája* szerves részévé tette Mesmer felfogását; Fourier belőle indult ki a társadalmi harmónia elméleti kidolgozásakor; Baudelaire kimutatta, hogy Mesmer Poe eszmerendszerének ösztönzői közé tartozott, s ő maga is a svájci orvos gondolataiból indult ki, amikor *A romlás virágai*ban a Naprendszeren belüli mozgásokat vette mintának a költői jelképrendszer megalkotásakor. A mágneses hipnózisra vonatkozó féltudományos állítások Coleridge-től Hawthorne-ig, Hoffmanntól Balzacig, Poe-ig és Nervalig írók sorát készítették arra, hogy olyan rendkívüli lelkiállapotok ábrázolásával kísérletezzenek, melyek kívül estek a korábbi írók érdeklődési körén. Magyarországon is felfigyeltek Mesmer tanaira: az idősb Szász Károly Mesmert Columbushoz hasonlította, ki „egy új világ partjait fedezte fel”, s nincs kizárva, hogy mind Szász, mind tanítványa, Kemény Zsigmond a mesmerizmusból is kapott ösztönzést a társadalmi súlyegyen-elmélet megalkotásakor; azt pedig nem lehet tagadni, hogy ugyanez a mágnesség központú gondolatrendszer *Az ember tragédiája* eszmei forrásai közé tartozik.

Kölcsey lényegében elutasította a mesmerizmust. Az első tanulmányban a csodával, a babonával, a csalással, a miszticizmussal, a metafizikával, a mágiával és az álommal hozta összefüggésbe. Nem zárta ki annak a lehetőségét, hogy a jövőben kísérletileg igazolnak valamit abból, ami jelenleg csodának tűnik, de csak azt ismerte el valóságnak, ami kísérletileg bizonyítható s így az ész számára beláthatóvá válik. A második értekezésben Mesmer tanait és Schellingnek a magnetizmusra visszavezethető gondolatait „somniauláknak” nevezte, és elítélte Paracelsus alkimista tanait — melyek pedig döntő szerepet játszottak egyrészt a dialektika újjászületésében, másrészt a romantikus világkép kialakulásában. Kölcsey tehát a saját költői nemzedéke számára korszerű ösztönzőerőket vetett el, korábbi szemlélet alaján: Bayle-re és Fontenelle-re hivatkozva. Nem ismerte fel, hogy a csodaszerű, az álom kultusza egyrészt a felvilágosodás indokolt romantikus bírálata, másrészt a keresztény világkép laicizálását — Carlyle szavaival a „természetes természet fölötti” gondolatát —, harmadsorban a későbbi lélektan féltudományos előzményét, végül a fantasztikus történet romantikus műfaját hozta magával. Kölcsey állásfoglalása azonban ismét nemcsak visszafelé, hanem előre is mutat. Azáltal, hogy a romantika előtti, felvilágosodáskori pozitívizmus nevében ítelt, megelőzte a romantika utáni pozitívizmust: a mesmerizmusról adott bírálata szinte megegyezik azzal, amint Comte, majd — utolsó regényében, a *Bouvard és Pécuchet*-ben — Flaubert ír erről a témáról.³³

³³ L. Novalis: *Enciklopédia* 613., 669. §; Hegel: *A filozófiai tudományok enciklopédiájának alapvonalai* II. 280., 312. §; Coleridge: *A vén tengerész balladája* (1798); Hawthorne: *A héttornyú ház* (1851), *Derüvölgy románc*a (1852); Charles Baudelaire: „Edgar Poe: révélation magnétique” (1848); Hoffmann: *A delejező*; Balzac: *Séraphita* (1835), *Ursule Mirouët* (1842); Poe: *Mesmeri kinyilatkoztatás*; Nerval: *Aurélia* (1853); id. Szász Károly: *Nemzeti társalkodó* 1831. 1. A mágnességben alapuló Naprendszer és az összhangzattan analógiájáról; Michel Butor: *La Rose des vents*. Paris 1970. *Dialogue avec 33 variations de Ludwig van Beethoven sur une valse de Diabelli*. Paris 1971. A mesmerizmus és a romantikus poétika összefüggéséről; Claude MOUCHARD: „Les Harmonies magnétiques”. *Romantisme* 5 (1973) 66–83. Paracelsusnak a romantikára tett hatásáról; Kathleen RAINÉ: *Blake and Tradition*. Princeton UP.

Kölcsey világszemlélete némely vonatkozásban rokon a pozitivistákéval. Nem áll távol Kölcsey a pozitívizmustól akkor, amikor úgy véli: a csodákat, ismeretleneket az előre haladó művelődés fokozatosan megcáfolja vagy érthetővé teszi. A *Mohács szerzője* a történelemben olyan önismeretet keres, mely segít előre lépni. Szemében a múlt a jövő, a jövő pedig a jelent minősíti, s ez az álláspont kortársának, Comte-nak arra a tételére emlékeztet, mely szerint a múlt ismerete alapján kell meghatározni a jövő célt, s ennek alapján a jelen feladatait. Ismeretes, hogy a magyar reformkorban az egyezményes bölcsélet hívei s részben az Athenaeum köre is hasonlóan gondolkodott, mint a pozitivisták. Kölcsey a felvilágosodás korának empirikus és racionalista nézőpontjából, elfogulatlanul próbálta megítélni a jelenségeket — akár a fiatal Kossuth, a bibliai mondákról írott bírálatában —, s ez az elfogulatlanság a feudalizmus örökségének háttérbe szorítását segítette.³⁴

Kölcsey világfelfogása azonban lényeges eltérést is mutat a pozitívista gondolkodáshoz képest. Egész életművén végigvonul a lényeg és a jelenség megkülönböztetése. Comte egyszerűen tagadta a nemzetjellemet; Kölcsey előbb magáévá tette, majd történeti meghaladásával próbálkozott.

3. Az 1832-es országgyűlés: kísérlet a romantikus nemzetfogalom meghaladására

Mi gátolhatta nemzeti hagyományunk kibontakozását? Ezzel a kérdéssel foglalkozván, Kölcsey két feltételezéssel élt. *Kölcsey* (1831) című félbehagyott versében földrajzi helyzetünkre hivatkozik — akár Csokonai a *Marosvásárhelyi gondolatokban*. Az eltérés mégis lényeges: elődje habozás nélkül Nyugat-Európához tartozónak tekintette magát, ő viszont jobban érzi a környező népek közelségét: már a Berzsenyi-kritikában elismeréssel szólt a szerb költészetről. Ugyanennek a tanulmánynak eredetileg kéziratban maradt részletében azt állítja, hogy „poétai szegénységünknek oka mélyebben fekszik, mintsem azt . . . geográfiai fekvésünk . . . kimagyarázhatnók”. A nemzetjellembe vetett hitéből következik, hogy Kölcsey inkább hajlik arra, hogy a másik feltételezésnek higgyen. Eszerint a magyarságon belül keresendő a kudarc oka. Ezt a XVI. században sokat emlegetett felfogást Kölcsey *Rákos* (1821) című költeményét megelőzően többek között Baróti Szabó Dávid (*Egy ledőlt diófához*) és Berzsenyi (*Romlásnak indult . . . 1797—1810*) fogalmazta újra — mindhárman a belső féreg képéhez folyamodva. Révai József tanulmánya óta közhely megállapítani, hogy Kölcsey a magyar uralkodó osztálynak olyan tagjai közé tartozott, kik visszamaradottságunkért, a múltért saját rétegüket okolták, s ebben kétségkívül 1848 elődje volt: „Ez a nép atyáinak bűneiért szenved”.³⁵ Berzsenyihez és Széchenyihez hasonlóan a szalmatűzben és a nemtörődomségben, az önismeret hiányában látta a magyarság súlyos hibáját: „gondolkozom a népről, mely Zrínyit, az író, el tudta felejtetni; mely Faludt, míg élt, nem ismeré; mely Révairól hallani nem akart; mely Baróti Szabót és Virágot meg nem siratta; s melynek kebelében az ötvenhat évet szakadatlan munka közt eltöltött Kazinczy nyomorúsággal élt és holt”.³⁶ A nemzethalál gondolata a *Zrínyi dalában* (1830) és a *Zrínyi második énekében* (1838) e fájdalmas önvizsgálatnak pusztán egyik lehetséges végkövetkeztetése.

1968. és M. H. ABRAMS: *Natural Supernaturalism*. New York 1971. A „természet fölöttiről”: Carlyle: *Sartor Resartus* (1836). Book III, chap. 8. A mesmerizmus és az álom-kultusz, illetve az álom-kultusz, a féltudományos lélektan, a mese és a fantasztikus történet viszonyáról: Albert BÉGUIN: *L'Art romantique et le rêve*. Paris 1939. és Tzvetan TODOROV: *Introduction à la littérature fantastique*. Paris 1970.

³⁴ Auguste Comte: *Plan des travaux scientifiques nécessaires pour réorganiser la société*. Paris 1822; R. VÁRKONYI Ágnes: *A pozitívista történelemszemlélet a magyar történetírásban*. Bp. 1973. III. 188—198; BARTA István: *A fiatal Kossuth*. Bp. 1966. 18; R. VÁRKONYI: *Im*. II. 58—9.

³⁵ Bártfay Lászlóhoz 1834. VI. 29.

³⁶ Bártfay Lászlóhoz 1833. V. 20; Wesselényi Miklóshoz 1838. VII. 6; Emlékbeszéd Kazinczy Ferenc felett 1832.

A másik — pozitív — végeredmény az 1832-ben kezdődő országgyűléskor születik meg. Kölcsey történetfelfogására döntő hatást tesz bekapcsolódása a politikai életbe. 1829-től szerepel Szatmár megye közgyűlésén, 1831-ben válik a megye jelentős politikusává.³⁷ Az országgyűlés idejére a nemzetről a korábnál történetibb szemléletet alakít ki. Túljut az elvontabb nemzetjellem fogalmán s ezzel megelőzi Kossuth bírálatát, ki nem egészen egy évtized múlva szóvirágnak minősíti a nemzetek életkoráról szóló elképzelést.³⁸ Felismeri, hogy egységes nemzetről mindaddig nem lehet beszélni, míg „népérdek név alatt legalább három különböző érdek él, miket egymással megegyeztetni, egymásba olvasztani még nem tudunk, meg nem is igen akarunk: a nemesség, a polgárság és a parasztság érdeke”; sőt, még a nemesség sem képez egységet, „egyik a másiktól századokkal különbözik principiumra és kultúrájára nézve”. A sajtóságos történeti adottságok alapján fogalmazza meg a korszellemet: „Hétszázezer nemes, és — 10 millió nemtelen!... még ideje van! még adhatunk, várván köszönetet; de megtörténhetik, hogy adni fogunk kénytelen, köszönet nélkül” — s ezzel szembesíti a „Werböczi-nemességet”, mely a múltban magára hagyta Hunyadit és Rákóczit, és „kődeiből tisztulni” most sem akar: „szálljatok csak magatokba; s valljátok meg, hogy a legerősb alapokhoz ragadt vélemény sem egyéb kemény aranyozásnál, mely soká tart s végre lekopik.

De hiszen, ti hatalmasok vagytok, s újra rendelitek az aranyozást.”³⁹

Kölcsey belátja, hogy a nemzetet mindig a társadalmi lét adott formája határozza meg, ez a gondolat kora magyar társadalmi viszonyainak pontosabb felmérésére készíti, ez az elemzés pedig az érdekegyesítés ideológiájához vezet, mely 1848-ban kerül majd be a Corpus Jurisba, az áprilisi törvények előszavába. Más szóval, Kölcsey a harmincas évek elején arra a következtetésre jut, hogy az organikus nemzetfelfogást maradi kötöttségélménnyel is össze lehet egyeztetni; a lassú, belülről fejlődés alapjának, a nemzetjellemmel elfogadása azt jelentheti, hogy a nem következetes liberalizmus jegyében, a megőrzés maradi értelmezését is hasznosítva határozzuk meg a keletkező formáját. Kölcsey aggályainak nem alaptalan felismerés volt az oka; a nemzetjellem létébe vetett hit könnyen eredményezheti azt, hogy a magyar liberalizmusnak a jövőről formált elképzelése a ténylegesen fennálló létbe süllyed.

Kölcsey legjobb kortársaival egyidőben távolodott el a rendi-nemesi szemlélettől s vált — a történetiség, a korszellem gondolatával indítva — a liberális polgári felfogás hívévé. Politikai írásait másokkal kölcsönhatásban készítette. Álláspontját az 1832 december 16-án megnyílt országgyűlés előtti két-három évben alakította ki, az operatumok megyei megvitatása során. Wesselényi tett rá közvetlen hatást — ki *Balítélekeről* című, 1831-ben befejezett könyvében az érdekegyesítésről és az örökváltságról úgy írt, mint a forradalom nélküli, szerves fejlődés egyetlen lehetséges módjáról. Kölcsey beszédeinek nagy részét feltehetően Wesselényi ösztönzésére írhatta — a korábban Kölcseynek tulajdonított Szatmár megyei követjelentés is alighanem jórészt Wesselényi műve⁴⁰. Pozsonyban Kölcsey az 1831 elején megalakult sátor-aljajúhelyi kaszinó tagjaival is megismerkedett, s az ő nézeteik tovább erősítették meggyőződését. Lónyai Gábor, e kör tagja, az 1832 szeptember 4-i zempléni közgyűlésen hasonlóan fogalmazta meg az ország három osztályának ellentétes érdekét, mint utóbb Kölcsey.⁴¹ Az országgyűlés idejére tehát olyan közös nyelv alakulhatott ki a magyar liberalizmus vezetői körében, melynek közvetlenül a zempléni fiatalok csoportja s Wesselényi, közvetve Széchenyi lehetett a kezdeményezője, s Kölcsey mellett a zempléni kaszinóval összeköttetésben levő Kossuth,

³⁷ BARTA István: „Kölcsey politikai pályakezdete”, Száz 1959. 252., 302.

³⁸ Kossuth Lajos: Felelet Gróf Széchenyi Istvánnak (1841). SZIÓM V. Bp. 1925. 429.

³⁹ Kölcsey: Országgyűlési Napló 1833. I. 21; Kende Zsigmondhoz 1833. VII. 16, 1832. XII. 21; Kölcsey: Országgyűlési Napló 1833. I. 10; Szemere Pálhoz 1833. IX. 6; Kölcsey: Országgyűlési Napló 1833 II. 4.

⁴⁰ TÓCSÁNYI Zsolt: Wesselényi Miklós. Bp. 1970. 62.

⁴¹ BARTA: A fiatal Kossuth. 132–134.

valamint Deák az önálló elsajátítója. A szerves polgári fejlődés gondolatát azután Kölcsey adhatta tovább a későbbi centralistáknak, akik közül Szalay 1831–32 telén az ő patvaristája volt.

A romantikus nemzetjellelem fogalmának bírálatakor Kölcsey több ponton ismét visszanyúl a klasszicizmus korának gondolköréhez. Akkor, amikor az organikus fejlődés—visszafejlődés körkörösségének a romantikusok által népszerűsített gondolata helyett a folytonos előrehaladás mellett tesz hitet, visszatér a felvilágosodás hatására kifejtett korai eszméjéhez, mely szerint „a progressió véghetetlen”, s ezzel ismét Kossuthot előzi meg, ki „az emberi perfectibilitást végtelennek” tekintve cáfolta Széchenynek a nemzetek kivénüléséről szóló feltételezését.⁴² A korábbiakhoz hasonlóan, ez a visszanyúlás is egyszerre jellemzi világszemléletét és esztétikai ízlését. Ha figyelembe vesszük, hogy milyen magas értéket tulajdonít az összpontosításnak, az összetartásnak, akkor mérsékelt bírálatként kell értelmezni Széchenyi „szeszélye lobbanásairól” írott sorait: „Széchenyi áradozni és csapongani szokott, sajátságai között leguralkodóbb a szeszély. Tárgyról tárgyra röppen; nevetésre ragad, majd ismét egy pillanatig komolyságba vonz.”⁴³ Az pedig nyilvánvaló tény, hogy Kölcsey világosan szerkesztett, erősen retorizált beszédei, kevés metaforát, díszítést tartalmazó prózastílusa, rövid mondatokban írt naplója közelebb áll a klasszikus formaeszményhez, mint Széchenyi rögtönzött beszédei, metaforában rendkívül gazdag, útvesztőszerű mondat szerkezetekből álló írásai.

4. Az országgyűlés után: cselekvő rezignáció

Az örökváltságot, az úriszék eltörlését, a jobbágy személy- és vagyonbiztonságát a rendek jóvá hagyták, de az udvar a felső táblával és a megyei reakcióval meghiusította a törvénybe iktatásukat. A nem nemesek birtokbírálati jogát és az ősiség eltörlését még a rendek is elutasították. Ez a kudarc Kölcseyt döntő felismerésre készíteti: a magyar nemesség nagyobbik része képtelen magába szállni: „ti nem szeretitek az igazságot hallani; ti hamis próféták által el vagytok kényeztetve;” „szavunk — mint kiáltás a pusztában — nyom nélkül elhangzik.” „A kővel összehajgált propheta utoljára elnémul s kiáltó szó a pusztában sem leszén.

Ezért nem szabad kiáltani, hogy hátra vagyunk”.⁴⁴ A negatív tanulság levonásakor korábbi gondolataihoz folyamodik: törekvéseivel azért vallott kudarcot, mert a magyar reform-mozgalom egészében véve kívülről befelé próbált hatást gyakorolni a magyar társadalomra; belső szerves fejlődésére nem került sor, a magyar nemesség nem volt elég érett arra, hogy utolérje a korszellemet, az új formákba, intézményekbe is régi „oligarchai” szellemet vitt.⁴⁵

E végkövetkeztetés nyomán két lehetőség nyílt Kölcsey számára. Vakon engedelmessédjünk-e a sorsnak, vagy hű bajnokként az utolsó vércseppig harcoljunk, s fát ültessünk oly kor számára, amelyet mi magunk már nem érünk meg? Az első felfogás a fiatalkori — feltehetően a francia felvilágosodás (főként a Kállay Ferenc és Kölcsey által a század első évtizedének a végén kivonatolt d’Holbach) determinista gondolatai és a kálvinista nevelés együttes hatását mutató — fatalizmusra emlékeztet, a második viszont az országgyűlés politikai

⁴² „Ti sokat tanultatok, édes barátaim, jól tudjátok, hogy La Voisier a vízből tüzet hozott ki, amit Ovid apánk képtelenségek képtelenségének hitt.” (Kölcsey: Országgyűlési Napló 1833. I. 30.) Kazinczyhoz 1815. VII. 5; Kossuth: i.m. 429.

⁴³ Kölcsey: Országgyűlési Napló 1832. XII. 21, 24, I. 1, 1833. II. 28; illetve 1833. I. 21. és II. 20.

⁴⁴ Kölcsey: Országgyűlési Napló 1833. IV. 1; Kende Zsigmondhoz 1834. VI. 29; Kölcsey: Országgyűlési Napló 1833. I. 8.

⁴⁵ Kölcsey: Országgyűlési Napló 1833. III. 6; Szemere Pálhoz 1833. IX. 29; Kölcsey: Országgyűlési Napló 1833. VI. 15; Kende Zsigmondhoz 1834. IX. 27; Szemere Pálhoz 1834. IX. 21.

harcai közben levont pozitív tanulságra utal vissza: „Újra és ismét újra, s mindig fáradatlan újra, s végre nyersz valamit, amit talán jövő pillanatban ismét elvesztesz. De aki nem tudja, hogy az élet örök küzdés, nyeres és vesztes, az hiában élt; mert az egyetlen egy bizonyos tudományt, mire életében eljuthatott, sem tanulta meg.”⁴⁶ Ez utóbbi gondolat a Sturm und Drang idején kialakult és a romantika által népszerűsített vitalizmussal hozható összefüggésbe, s még az sincs kizárva, hogy a mindig újra talpraálló Ádám megalkotásakor Madách nemcsak külföldi forrásokból, hanem Kölcseytől is merített ösztönzést. (A nemzetjellemhez hasonlóan a vitalizmust is a romantikában adott történeti formájában kell itt értenünk, elkerülve az azonositást a későbbi történeti változataival.)

Korábbi gondolatok újraértékelése néhány új gondolat jegyében: a kialakulás óta ez Kölcsey világszemléletének fő jellemzője. A két lehetőség, mellyel élete végén szembenéz, voltaképpen egész korábbi felfogásának végső eredménye. Míg Széchenyit a sokágú ellentétek hosszú sora állandó feszültségben tartja, soha nem téve lehetővé számára egy léthelyzet egyértelműsítését, addig Kölcsey létértelmezésének egyetlen kéttágú ellentét képezi a magát, s a két oldal: a holtak túl- és evilági utóélete, a fejlődés és az egy helyben topogás, a politikai ellenzék munkájába és a célirányos küzdelem hiábavalóságába vetett meggyőződés, a magányos ábrándozó hite és a „hideg vizsgáló” nevetése, a lángelme és az iskola igaza, visszavezethető arra a szembeállításra, melyet Kölcsey már Kazinczytól eltávolodásakor megfogalmazott: a gondolatrendszerek elvetése bizonytalansághoz, egy adott rendszerrel való azonosulás viszont korlátoltsághoz vezet. ⁴⁷ Már 1810-ben a filozófiatörténet szkeptikusai-
val rokonszenvezett, s mindvégig a habozás jellemezte, „nem volt képes dönteni” d’Holbach materializmusa és Kant idealizmusa között. ⁴⁸ Az ellentét két oldala semlegesíti egymást: „Sem nem rossz az, sem nem jó” — mondja a *Vanitatum vanitas* (1823) az ember léthelyzetéről, s a *Parainesis* (1837) azt bizonyítja, hogy Kölcseyben később is élt az emberi létnek ez a tagadólagos értelmezése: „Embernek időről időre lehetnek örömei; de azok vagy hirtelen enyészve keservekkel váltátnak fel, vagy hosszasan maradvá unalomba mennek által. Higy nekem, e szó: boldogság, egyike a legbizonytalanabb s legszűkebb értelmű kifejezéseknek; s ki boldogságot vadász, árnyékot vadász.” Ezzel a létszemlélettel Kölcsey ismét a jövőbe tekint: dilemmája némiképp rokon Ádám és Lucifer, a romantikus liberalizmus és a pozitivizmus hasonlóképp feloldatlan ellentétével.

Kölcsey azonban még a romantikus liberalizmus emelkedő korának írója: az ellentét az ő szemében még két lehetséges véglet között áll fenn, melyek feloldhatók egy harmadik alapmagatartásban: „nincs jobb bölcsesség, mint úgy venni mindent, mint isten bírunk engedé. Az a békétlenkedés nyomorult állapot. Tudunk változtatni sorsunkon? Erősek vagyunk fékezni a körülményeket? Rajta! Óriási erőt kifejteni, ha mindjárt szakadunk is bele, dicsőséges érzelm. De vinnyogni, mint gyermek, vagy toporzikálni mint makacs hölgyecske, s mégis csak szenvedni a mi nyakunkat nyomja — pfúj! ez férfihoz bizony illetlen. Vinnyogtam, toporzikáltam én is valaha. — Most hol tennem lehet, teszek, hol nem lehet — öszvedugom kezeimet, s gondolom magamban: rengj, dörögj, mennykövezz, vagy amit akarsz; de azt nem teheted, hogy én, ne legyek én!”⁴⁹ Ez a cselekvő rezignáció a romantika látszólagos ellenáramához tartozó írók, a kései Byron és Vigny rokonává, az elégikusabb Arany elődjévé teszi Kölcseyt. Az érzelmek kiélése helyett a külső hatások eltűrését hirdeti, de az valójában nem más, mint a szenvedés kiélése. Kései sztoicizmusa megszünteti, de meg is őrzi

⁴⁶ Szemere Pálhoz 1835. I. 19; Kazinczyhoz 1813. X. 21; Bártfayhoz 1837. IX. 24; Szemere Pálhoz 1837. IV. 25; Kölcsey: Országgyűlési Napló 1833. V. 23.

⁴⁷ Emlékbeszéd Berzsenyi Dániel felett 1836; Kazinczyhoz 1816. V. 11; Kende Zsigmondhoz 1834. IX. 27; Szemere Pálhoz 1833. IX. 29; Mohács 1826; Iskola és világ 1815; Kazinczyhoz 1816. V. 11; Szemere Pálhoz 1823. IV. 6; Szemere Györgyhöz 1815. IX. 1; Iskola és világ.

⁴⁸ Kiadatlan írásai. Bp. 1968. 212–3; SZAUDER: A romantika útján. 165.

⁴⁹ Szemere Pálhoz 1835. XI. 27.

a költői ének, a belső térnek azt a kitágulását, melyet kezdeményező erejű fiatalkori versében, az *Elfojtódásban* fejezett ki először:

„Ah, fájdalom —
Lángoló, mint az enyém, csapongó, s mély,
Nincs több, nincs sehol!”

„Mint gőzkörünk a szélről, úgy tisztulnak indulataink a balsorsban; mint virágkehelyben a keresztülfutott zápor cseppei, úgy ragyognak arcainkon a bú könnyei, s általok a belső élet gazdagabban tenyész.”⁵⁰

Kölcsey nemcsak kifejezte a cselekvő rezignációt, hanem ez a magatartás határozta meg utolsó éveinek politikai tevékenységét is. Haláláig elvesztett, kilátástalan ügyért fáradozott. Alig hagyta el Kölcsey az országgyűlést, s perbe fogták Wesselényit, a vele közösséget vállalt Balog Jánost, az országgyűlés befejezése után pedig Lovassyt, majd Kossuthot és társaikat. Kölcsey ezekkel a perekkel foglalkozott. Széchenyihez és Deákhoz hasonlóan a magyar ellenzék elkeseredett védekezéséből vette ki részét. Olyan munkát vállalt, melynek eredményét kevésbé remélhette és már nem is láthatta.

II. A költői gyakorlat

Kölcsey világszemléletéről és költészettelfogásáról eddig értekező prózája alapján szólnunk. Csupán jelzésekre szorítkoznunk a költőileg megformált világrépre és arra az immánens költészettelfogásra nézve, mely a versekből elvonható — e kettő ugyanis önálló tárgyalást kíván.

Az értekező próza és a versek között kétségkívül szoros a kapcsolat: egyrészt a húszas években a romantika egyszerre hódít tért mindkettőben, másrészt a romantika előtti örökség nyomai nemcsak a költészettani tanulmányokban, hanem a versekben is tovább élnek: Kölcsey még pályája második felében is kedveli a klasszicizmusra jellemző allegorikus írásmódot (*Jennyhez* 1825, *Könnycsepp* 1831). Elmélet és gyakorlat között mégis bizonyos feszültséget érzékelhetünk: a költő előbb és egyértelműbben közeledett a romantikához, mint az értekező. Eleinte ez egyáltalán nem jelentette az esztétikai érték növekedését. Berzsenyi joggal hivatkozott arra, hogy a nála kifogásolt képzavarok Kölcseynél sokkal gyakoribbak:

„S boldog leányka mellem szép titkával
Rengék derülő kénynek álmain.”

„És szétömltem keble szép honában.” (*A' sonetto* 1811)

„S reám viruló rózsapálya

Mosolyog vad pusztáid körül.” (*A költő* 1813)

Költői nyelve sokáig alig több a nyelvújítás elvont szépséget jelölő szavainak pusztá tárházánál, „költeményeiben nincsen fejlőd, haladó gondolatmenet”.⁵¹ A tizes évek elején és olykor még később írt verseivel is Kisfaludy Károly, Bajza, Eötvös, az egészen kezdő Petőfi, sőt az almanachokban megjelenő líra homályos, anyagtalan, körvonal nélkül, híg stílusát vetíti előre, megszerkesztetlennek tűnő jelrendszerben ír. Az *Endymion* (1823–24) már a *Csongorban* kifejezett boldogság keresést előlegezné, de nyoma sincs benne a két stílus feszültségének, mely Vörösmarty költeményét remekművé teszi. Kölcsey sokáig csak kiélni tudja lélekállapotát, nem tudja azt kívülről szemlélni, mint Berzsenyi a *Levéltröredékben*. Amikor létértelmezésével közel állna Berzsenyihez, nyelvben akkor is messze elmarad mögötte: hiányzik belőle a tömörség.

⁵⁰ Celesztina.

⁵¹ HORVÁTH János: „Kölcsey Ferenc” (1935–36). Tanulmányok. Bp. 1956. 174.

mely az idősebb költőnél a romantikus nyelv formátlán bősége és a forma zártsága közötti feszültségből ered.

A későbbi évek legjobb verseiben Kölcsey mégis a versfelépítés tudatos kísérletezőjének, a magyar költői mondattan megújítójának bizonyult. A mondatfelépítés iránt a költői gyakorlatban a tízes évek közepétől megnyilvánuló érdeklődése ellentétben áll az ugyanekkor bírálataiban kifejtett szemlélettel, mely szerint a szókincs képezi a költői nyelv sarkkővét. Még a *Hymnus* (1823) első szakaszán is érezhető ez az újító törekvés: a tárgyi mellékmondat („Bal sors, akit régen tép”) nem a hozzá legközelebb álló főnévre („ellenséggel”) vonatkozik, hanem egy tőle sokkal távolabb álló szóra⁵² — a mondattani kidolgozottságnak ilyen fokát a klasszicizmus nem engedte meg. Egyik legjobb felütésében Kölcsey az állítmányt sokáig késleltetve, bizonytalanságban hagyta az olvasót afelől, az egymás után következő sorok milyen szerepet fognak betölteni a mondat egészében:

„Oh sírni, sírni, sírni,
Mint nem sírt senki még
Az elsúlyedt boldogság után;
Mint nem sírt senki még
Legfelső pontján fájdalomának,
Ki tud? ki tud?” (*Elfojtódás* 1814)

A várhatóságnak ennyire alacsony foka, az olvasó várákozásának ilyen erős felcsigázása az európai romantika fő újságai közé tartozik. Más kérdés, hogy a kísérletezés sokszor csak félsikerre vezetett Kölcseynél, az *Elfojtódás* például a felütéstől lényegében különböző, de esztétikai hatásában vele egyenrangú (korábban már idézett) középrész után szokványos és a vers addigi részétől elütő három sorral fejeződik be, melyet Berzsenyi joggal marasztalt el:

„S mért nem forr könnyű szememben?
S mért, hogy szívem nem reped meg
Vérözönnel keblemen?”

A merészen rendhagyó szerkesztésű első mondatot Kölcsey nem tudja még szerves versegészbe építeni, de a feladat nehézségét mi sem bizonyítja jobban, mint hogy a megoldást még költői nyelvünk nagy megújítója, Vörösmarty is csak másfél évtized múlva, a *Késő vágyban* találta meg.

Kísérletező költő, teljesen megvalósult művek nélkül — mondhatná valaki. Nem joggal, mert az a Kölcsey, ki Berzsenyivel ellentétben értekezőként nem ismerte fel, hogy a polgárosuló közönség világszerte a lírát tette meg az uralkodó verses műfajjává, néhány művével a magyar romantikus líra önálló verstípusait teremtette meg: a *Zrínyi dalával* a párbeszédbe kivetített monológot, „lírai dialógust”,⁵³ a *Vanitatum vanitasban* a vele rokon önmegszólító verset, *Csolnakon* (1822), *Esti dal* (1824) és a talán valamivel halványabb *Alkonyi dal* (1825) című versében pedig a Sturm und Drangban kialakult Lied magyar változatát. Ezekben a nálunk új verstípusokban teljesen megvalósított költeményeket írt, melyek döntően hatottak későbbi költészetünkre — dalainak hangneme például kiindulópontként szolgált a lírikus Arany számára.

Végkövetkeztetéseinket így összegezzhetjük: az értekező Kölcsey műveiben a felvilágosult klasszicizmus és a romantika kettős hatása érvényesült. A húszas években a romantikus történelembölcselet hatása okozta, hogy poétikai nézeteiben közeledett a romantikához. Más-

⁵² ILLYÉS Gyula: Magyarok. Bp. é.n. II. 334.

⁵³ SZAUDER: Kölcsey Ferenc. Bp. 1955. 167.

részt viszont a kialakulás időszakában, illetve az 1832-es országgyűléskor a romantikát megelőző korszak öröksége segítette hozzá, hogy az élménybeszámoló és szakszerű alapfogalmakat használó kritika, illetve az elvont nemzetjellem és a történetileg adott nemzetfogalom közül mindkét esetben a utóbbit válassza, megelőzve a romantikára következő ellenhatást. *Költő*ként előbb és egyértelműbben közeledett a romantikához: a tizes években az érzelmek teljes kiélését, a költő én megnövekedett mélységét fordította le a költészet nyelvére, s ez szerves előzménye annak a sztoicizmusnak, amely a húszas évektől verses, élete végén prózai műveiben vált alapjelentéssé. Elméletnek és gyakorlatnak ez a viszonylagos távolsága okozza, hogy legjobb verseiből romantikusabb költészet szemléletet lehet elvonni, mint amelyet az értekező Kölcsey valaha is kifejtett. Életműve két felének mérlegelésekor végső soron mégis fiatalabb kortársának, Pap Endrének kell igazat adnunk: Kölcsey értekező művei, s közülük is leginkább a politikai vonatkozású írások még költeményeinél is jelentősebbek,⁵⁴ mert bennük elemzett, kifejtett, érvelt, bizonyított egy ömlengésekhez szokott korban; s a legkövetkezetesebb liberalizmus útján indult el, melyet vele egyidőben s főként utána Wesselényi és Kossuth járt. Kétkedő lelki alkotó volt — kedvelt szerzői közé tartozott Montaigne. Még a polgári fejlődés iránt sem érzett korlátlan bizalmat — pedig a reformkorban kevesen harcoltak érte olyan önzetlenül, mint ő. A *Vanitatum vanitas* és nagyjából prózai vallomásai, a levelezés és az *Országgyűlési Napló* belső vívódásokat fejeznek ki. Bizonyosságra vágyó, de nem könnyen hívő alkata tette bíráló elmévé. Éles szemmel vette észre nála nagyobb költők fogyatékoságait. Racionalista, nem művészi, hanem tudományos nyelvre fordította le élményeit. Világosan körvonalazott költészet-tani fogalmakat használt, de belőlük nem hozott létre önálló rendszert, részint azért, mert a tudományban is inkább bíráló, mint alkotó elme volt, részint azért, mert a politika, a bölcsészet, a történelem s a művelődés még az irodalomnál is szenvedélyesebben érdekelte. Alighanem azok a legmaradandóbb írásai, melyekben az emberi s a nemzetsors végső céljáról értekezik, s úgy, hogy eltékel a közvetlen rendeltetésnek, alkalomnak megfelelő, előre megszabott külső formától, „magánbeszédet”⁵⁵ ír. A fogalmi és művészi igény e sikeres összeegyeztetése teszi a *Mohácsot* vagy a *Parainesist* ma is eleven hatásúvá. Kölcsey fejlődéstörténeti jelentősége ennél is nagyobb: alighanem az első volt értekezőink sorában, kit a következetes elméleti igény vezérelt: „Semmi sem lesz belőlünk — mondá egykor Wesselényinek —, míg az élelet ellenkezésbe állítják a tudománnyal.”⁵⁶

Mihály Szegedy-Maszák

LES ÉTAPES D'ÉVOLUTION DANS LA CONCEPTION DU MONDE ET DANS LA CONCEPTION POÉTIQUE DE KÖLCSEY

I. En examinant la *prose dissertative* de Kölcsey, l'auteur de cette étude distingue quatre phases d'évolution concernant le rapport de sa conception du monde et de sa conception poétique:

1. Dans la première phase, c'est la critique de Kölcsey sur les *poésies de Dániel Berzsenyi* (1817), poète appartenant à la génération précédente, qui est au centre de l'analyse. Du point de vue de l'histoire de l'évolution, cette critique est de caractère transitoire. Kölcsey, en condamnant la monotonie, en préconisant la multiplicité et surtout en soulevant l'idée du point de vue historique et de la tradition nationale, a contribué à la formation de la conception poétique *romantique*. Mais si l'on prend en considération ses points de vues fondamentaux, on peut constater que cette critique suit les exigences de la poétique *classicisante*: Kölcsey accuse Berzsenyi d'avoir employé des éléments linguistiques inaccoutumés, une diction mêlée, impure. La pratique poétique de Berzsenyi représente un idéal stylistique postérieur à celui à la base duquel Kölcsey le critique.

⁵⁴ PAP Endre: „Kölcsey Ferenc”, Magyar szónokok és statusférfiak. (Politikai jellemrajzok.) Kiadja: CSENGÉRI Antal. Pest 1851.

⁵⁵ GYULAI Pál: „Emlékbeszéd Kölcsey Ferenc fölött” (1890). Emlékbeszéd. Bp. 1914. I. 299.

⁵⁶ PAP: i.m. 308.

2. Aux années 20, Kőlcsey a subi l'influence de la philosophie d'histoire romantique, et, dans sa dissertation intitulée *Traditions nationales* (1826), il continue à développer, d'une manière originale, l'idée du caractère national. Ce fait a transformé ses conceptions poétiques aussi, mais cela n'a pas fait cesser la continuité par rapport à la phase précédente. Il a jeté ses regards en arrière et en avant en même temps, vers les matérialistes des lumières françaises et vers les critiques positivistes du romantisme. C'est cette situation historique spéciale qui explique l'importance de Kőlcsey dans l'histoire de la critique: au lieu des comptes-rendus métaphoriques des impressions des critiques romantiques, il tâchait toujours d'employer des notions concrètes et exactes.

3. A l'assemblée nationale de 1832, Kőlcsey s'est présenté comme député, et cette activité politique concrète l'a aidé à surpasser la notion abstraite du caractère national et à créer une conception plus historique de la nation. Ici aussi, il a jeté ses regards en arrière tout en remontant dans le passé. Il a ressuscité son idée précoce, formée sous l'influence des lumières, d'après laquelle „la progression est infinie”, mais en même temps, il a précédé Kossuth qui, tout en considérant la perfectibilité humaine comme infinie, a rejeté l'idée inhérente dans la notion du caractère national, d'après laquelle chaque nation ne peut être jeune qu'une seule fois, et après vient forcément l'âge mûr, puis le vieillissement. Conformément à tout cela, son goût esthétique aussi remonte et avance en même temps: il différait de Széchenyi, romantique sans équivoques, non seulement en surpassant l'idée du caractère national, mais dans son style aussi.

4. D'après l'échec de l'assemblée de 1832, Kőlcsey s'est formé un maintien stoïque, une *résignation active*.

II. C'est l'époque où le Kőlcsey dissertant tire des conclusions de sa propre *poésie*. En tant que poète, il s'approchait plus tôt et sans équivoques du romantisme: dans les poésies des années 10, il a exprimé l'expérience complète des sentiments, la profondeur accrue du monde intérieur du moi poétique, ce qui est un précédent organique de ce stoïcisme résigné qui a été exprimé dans sa poésie la plus grande, *Vanitatum vanitas* (1823) qui est le point de départ du scepticisme actif, préconisé dans son ouvrage en prose tardif, intitulé *Parainesis* (1837). De cela on peut tirer la conclusion que la conception du monde, la pratique poétique et prosaïque et la conception poétique restée inexprimée de Kőlcsey est plus romantique que sa conception exposée dans ses traités de poétique.